

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA KORPORATIV BOSHQARUV FAOLIYATINI TAHLIL QILISH YO‘LLARI

i.f.f.d. dots. Xo‘jamurodov Asqarjon Jalolovich
TKTI “Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti” kafedrası mudiri
Email: khujamurodovaskarjon@gmail.com

Maxmutaliyev Sunnatilla Muhammadali o‘g‘li
TDIU Magistri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv faoliyatini tahlil qilish shakllari va ularni takomillashtirish bugungi kunda mamlakatimizdagi dolzarb mavzulardan biridir. Shu bois tadqiqot davomida mavzu doirasida mamlakatimiz aksiyadorlik jamiyatlariagi, xususan “UzAuto Motors” AJ faoliyatida korporativ boshqaruv faoliyati holati va uni samaradorligi qay darajada amalga oshirilayotganligini statistik ma’lumotlar asosida ekspert va boshqa tahlil usullari yordamida o‘rganildi. Undan tashqari aksiyadorlik jamiyatlarini bu sohadagi tajribasi bilan ham tanishib chiqdik. O‘rganilgan va taxlil qilingan ma’lumotlar asosida aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv faoliyatini tahlil qilish shakllari va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy va amaliy asoslangan hulosasi, taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: korporativ boshqaruv, aksiyadorlik jamiyati, tahlil usullari, ekspert tahlil usullari, samaradorlik.

WAYS OF ANALYZING CORPORATE MANAGEMENT ACTIVITY IN JOINT STOCK COMPANIES

ABSTRACT

In this article, forms of analysis of corporate management activities in joint-stock companies and their improvement are one of the current topics in our country today. Therefore, during the research, within the framework of the topic, the state of corporate management activities and the level of its effectiveness in the activities of joint-stock companies of our country, in particular, "UzAuto Motors" JSC, were studied based on statistical data using expert and other analytical methods. In addition, we got acquainted with joint stock companies with their experience in this field. On the basis of the studied and analyzed information, scientific and practical conclusions, suggestions and recommendations were developed on the forms of analysis of corporate management activities in joint-stock companies and their improvement.

Key words: corporate management, joint-stock company, analysis methods, expert analysis methods, efficiency.

KIRISH

Bugungi globalashuv jarayonlarida milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, raqobatbardoshligini oshirish va xalqaro integratsiyasini faollashtirishda aksiyadorlik jamiyatlari ishtiroki tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, bozor munosabatlarining takomillashuvi va tezkor o'zgarishlarning hozirgi davrida aksiyadorlik jamiyatlarining samarali moliya-xo'jalik faoliyatini ular tomonidan puxta ishlab chiqilgan moliyaviy siyosati va uni amalga oshirish mexanizmsiz ta'minlab bo'lmaydi. Bu aksiyadorlik jamiyatlarida samarali korporativ boshqaruvni tashkil etishda bugungi kunda jiddiy e'tibor qaratilayotgan muhim jihatlardan hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotimizda keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini rivojlantirish, ularning xorijiy kapital bozoriga chiqishini ta'minlashga erishish, tashqi bozordagi raqobatbardoshligini ta'minlash korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish va bu borada ilg'or xorij tajribalaridan samarali foydalanishni dolzarb vazifa qilib qo'yimoqda.

Bugungi kunda korporativ boshqaruvning zamonaviy standart va usullarini joriy etish, korxonalarini strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini kuchaytirish, kapitalni jalb qilish hamda korxonalar, moliyaviy institutlar va aholining erkin mablag'larini joylashtirishning muqobil manbai sifatida moliya bozorini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi moliya bozorini o'rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish, unda alohida milliy korxonalar aksiyalarining xorijiy nufuzli fond birjalarida dastlabki tarzda joylashtirilishiga erishish (IPO), ularning xorijiy kapital bozoriga chiqishini ta'minlashga erishish, iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobat muhitini yaratish hamda mahsulotlar va xizmatlar bozorida bosqichma-bosqich monopoliyani qisqartirishga erishish yo'lida ustun mavqega ega bo'lgan korxonalarining aksiya va ulushlarini sotib olishda tadbirkorlik sub'ektlarining hujjatlarini ko'rib chiqish tartibini soddalashtirishni ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Iqtisodiy adabiyotlarda "mexanizm" tushunchasi ko'p holatlarni aks ettiradi. Shundan kelib chiqib uni iqtisodiyotdagi turlari ham ko'p. Masalan, tashkiliy mexanizm, iqtisodiy mexanizm, texnologik mexanizm, ijtimoiy mexanizm, moliyaviy mexanizm, innovatsion mexanizm, investitsion mexanizm, infratuzilma mexanizmi, boshqarish mexanizmi, mulkchilik mexanizmi va boshqalar.

O'zbekistonlik olimlardan Berkinov B.B., Xodiev B.Yu., Xoshimov A.A., Suyunov D.X., Xamidullin M.B., Zaynutdinov Sh.N., Raximova D.N., Nurimbetov R.I. va boshqalarning ilmiy asarlarida mamlakatimizda korporativ boshqaruvning

shakllanishi, rivojlanish xususiyatlari, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligi tadqiq etilgan.

Korporativ boshqaruv mexanizmiga mamlakatimiz tadqiqotchilari tomonidan shunday ta'rif berilgan: "Korporativ boshqaruv mexanizmi kompaniya (yoki korporatsiya) ning belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy munosabatlarni harakatga keltiradigan elementlar majmuidir".(2020)

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korporativ mulkchilikka asoslangan boshqaruvni tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini rivojlantirish asosiy yo'llaridan biridir. Yangi iqtisodiy sharoitda bozor iqtisodiyotiga asoslangan ishlab chiqarish va uni boshqarish jarayonida korporativ mulk shakllariga asoslangan yirik ishlab chiqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi moxiyatini tubdan o'zgartirish kerak edi. Bu haqda xorijlik boshqarish fani olimi M.Meskon, rossiyalik iqtisodchi olim B.Milner, O'zbekistonlik huquqshunos olim A.Azizxodjaevlar "Yirik tashkilotlar sanoat va texnologik taraqqiyot uchun real shart-sharoitlarni yaratadi" degan edilar. Biz ushbu fikrni qo'llab-quvvatlagan holda, mamlakatimizda hozirgi davrda korporativlashtirish jarayonini rag'batlantirish asosida davlatni, ularni faoliyatiga aralashmaslik, qandaydir iqtisodiy muammolarning echimini topishda qatnashmaslik korporativ boshqarish usullarini joriy etishni sekinlashtiradi deb hisoblaymiz. Shu bilan birga eski holatdagi boshqaruvni tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini qotib qolishga olib keladi.(2021)

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mavzu yuzasidan olib borilgan taqiqotlar davomida analiz va sentiz, abstraksiya va mushohadalash, taqqoslama tahlil va statistik tahlillarning boshqa usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR

"UzavtoMotors" AJ Korporativ boshqaruvini baholash mexanizmi (baholash kartasi) korporativ boshqaruv tizimining eng muhim xalqaro boshqaruv standartlariga (shu jumladan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti va Bazel qo'mitasi) va tegishli mahalliy standartlarga muvofiqligini o'rnatishga xizmat qiladi.

Baholash kartasini joriy etishdan asosiy maqsad korxonalar boshqaruvi sifatini baholash, ilg'or amaliyot standartlari bilan solishtirganda kamchiliklarni aniqlash, shuningdek korxonani isloh qilish bo'yicha chora tadbirlar rejalarini ishlab chiqishda qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlash, korxonaning samaradorligini oshirishdan iboratdir.

Baholashda quyidagi 5 toifaga bo'lingan, guruhlangan 58 ta ko'rsatkichlar qo'llaniladi:

- Aksiyadorlarning huquqlari va himoya qilish (10 ta ko'rsatkich).

- Kuzatuv kengashi (20 ta ko‘rsatkich).
- Shaffoflik va hisobdorlik (15 ta ko‘rsatkich).
- Nazorat muhiti (7 ta ko‘rsatkich).
- Manfaaddor tomonlar (6 ta ko‘rsatkich).

Baholash natijalari har yili Kuzatuv kengashiga ko‘rib chiqish uchun taqdim etiladi.

Mahalliy va xorijiy olimlarning asarlarini har tomonlama o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, boshqaruv qarorlarining iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari ikkinchi darajali bo‘lib qolgan, vaholanki boshqaruv iqtisodiy samaradorligini baholashning an’anaviy usullarini mahalliy korporatsiyalarga nisbatan amalda qo‘llab bo‘lmaydi. Shunday ekan, ushbu murakkab muammoning echimini topishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar dolzarbligi juda yuqori hisoblanadi.

Hozirgi paytda korporativ boshqaruv samaradorligini baholash uslubiyatlarining ikkita guruhi mavjud: boshqaruv va iqtisodiy uslubiyatlar. Boshqaruv mezonlaridan foydalangan holda korporativ boshqaruv samaradorligini baholash usullari asosan turli reytinglar bilan ifodalanadi.

«RID–Ekspert RA» korporativ boshqaruv reytingi mulkdorlar manfaatlariga rioya qilinishini: kompaniyaning korporativ boshqaruv sohasidagi Rossiya qonunchiligi talablariga javob berishi, korporativ boshqaruv Kodeksi tavsiyalariga rioya qilinishi, kompaniya aksiyadorlarining huquqlari buzilishi risklari mavjudligi va h.k.ni baholaydi. Ushbu usulning kamchiligi shundaki, u kompaniyaning daromad keltirish qobiliyatini hisobga olmaydi. Asosiy e’tibor mulkdorlar manfaatlariga huquqiy rioya qilishga qaratiladi.

CORE-reyting, reyting «PRAYM-TASS», korporativ boshqaruv reytingi, Standart&Poor’s, Brunswick UBS Warburg – ushbu baholash usullarining barchasi har bir baholash ko‘rsatkichiga ekspertlarning sub’ektiv fikrlariga asoslangan vazn beradi. Tahlil qilinayotgan kompaniyalar guruhining oliy natijalarini taqqoslash integratsiyalangan ko‘rsatkichi foydalaniladi, bu tahlil qilinayotgan korxonalar me’yorlashtirilgan ko‘rsatkichlaridan koordinata nuqtasidan etalon korxonalar yolg‘iz holdagi koordinata nuqtasigacha bo‘lgan masofani ko‘rsatadi. Ushbu usullar kamchiligi shunga borib taqaladiki, reyting baholari kam axborot beradi, chunki korxonaning boshqa firmalar orasida egallab turgan o‘rnini ko‘rsatadi, xolos. Bu usullar faqat korporativ boshqaruv mexanizmlari samarali ishlayotgan kompaniyalarga nisbatan qo‘llanishi mumkin. Mahalliy uslubiyatlar qaramaqarshi xarakterga ega, chunki ekspertlarning fikrlariga asoslanadi, xorijiy uslubiyatlarni esa mahalliy korxonalarga nisbatan doimo qo‘llab bo‘lmaydi, chunki ular axborot shaffofligi borasida xorijiy baholovchilar talablariga javob bermaydi. Etalon korxonalar ko‘rsatkichlarini shakllantirish ancha shubhali hisoblanadi, chunki vaqt o‘tishi bilan

yoʻnalishni koʻrsatuvchi belgilar oʻzgaradi. Shuningdek, koʻrsatkichlar oʻrtasidagi oʻzaro aloqalar hisobga olinmaydi.[1]

Korporativ boshqaruv samaradorligini baholashning ushbu usullari mulkdorlarning manfaatlarini differentsiatsiya qilishga imkon bermaydi va tahlil qilinayotgan korxonalar faoliyatini baholashning iqtisodiy mexanizmlarini aniqlashtirmaydi.

Iqtisodiy mezonlardan foydalangan holda korporativ boshqaruv samaradorligini baholash usullari:

- korxonaning berilgan vaqt oraligʻida bankrotga uchrash ehtimolini bashorat qilishning statistik asoslangan modellari;

- korxonalar reytinglashning rang uslubiyatlari;

- korxonalar rangga ajratishning tarmoq usullari;

- kreditlash maqsadida korxonalar reytingini aniqlash uslubiyati.

Bu usullarning kamchiligi shundaki, ular iqtisodiy foydani baholashga asoslanadi. Ular mulkdorlarning korxonalar ishida manfaatdorligini, misol uchun, korxonalar faoliyati ustidan nazorat oʻrnatish manfaati, boshqaruv qarorlariga taʼsir etish imkoniyati va h.k.ni hisobga olmaydi. Shuningdek, zamonaviy amaliyotda korxonada korporativ boshqaruv samaradorligini baholashning korxonaning bozor qiymati va moliyaviy holatini tahlil qilish asosida boshqaruv samaradorligini baholash natijalarini olishga asoslangan turli miqdoriy usullari ham qoʻllanadi.

MUHOKAMA

Aksiyadorlik jamiyatlarida ularning faoliyatlari, xususan minaritar aksiyadorlar huquqlari, moliyaviy faoliyatlariga taalluqli hisobotlar va maʼlumotlar, soʻrovnoma oʻtkazish va intervyu olish orqali maʼlumotlar olish jarayonida bir qancha muammolarga duch kelinishi tabiiy.

Bugungi kunga qadar Oʻzbekistonda korporativ boshqaruv standartlarini joriy qilish va uning samaradorligini oshirishga barcha korxonalarda ham etarlicha eʼtibor qaratilayotgani yoʻq. Bu holatning sababi, quyidagilardan iborat:

- korxonalar korporativ boshqaruv standartlarini joriy qilish zaruratidan xabardor emas;

- aksiyadorlik qonunchiligi sohasidagi normativ-huquqiy baza mukammal emas;

- korporativ boshqaruv samaradorligini baholash mezonlarini qoʻllash qiyin .

Bundan tashqari, korporativ boshqaruv samaradorligini baholashning ilmiy asoslangan apparati yoʻq ekanligi korporativ standartlarga rioya qilish zaruratini tushunishni qiyinlashtiradi.

Shunday qilib, xorijdan o'zlashtirilgan va mahalliy sharoitlarda qo'llanayotgan korporativ boshqaruv samaradorligini baholashning barcha usullari doim ham samarali bo'lavermaydi. Korporativ boshqaruvning iqtisodiy samaradorligini baholashga yangicha yondashuvlar yaratishga asoslangan tamomila boshqa usul talab qilinadi.

Bu vazifani Norton va Kaplan muvozanatlangan ko'rsatkichlar tizimi usuli yordamida hal etish mumkin, chunki unda miqdoriy hisob-kitoblarni sifat baholari bilan to'ldirishga qaratilgan harakat amalga oshirilgan. Ular korporatsiyaning umumiy strategiyasi bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv samaradorligining barcha oshkora va yashirin omillarini baholashga yordam berishi mumkin. Bu usullarning asosiy kamchiligi shundaki, ularni samarali qo'llash uchun korxonada o'zining mufassal ko'rsatkichlar tizimini mustaqil ravishda ishlab chiqishi va uni qo'shimcha qiymat yaratish butun zanjiri bo'ylab barcha bo'linmalarda joriy qilishi zarur. Ko'rsatkichlar tizimini tanlashga sub'ektiv fikrning ta'sir omili usulning boshqa bir zaif nuqtasi hisoblanadi.

Korporativ boshqaruv samaradorligini kompleksli baholash uchun baholashning iqtisodiy mezonlarini o'z ichiga oladigan uslubiyat ishlab chiqish zarur.

O'zbekistonda korporativ boshqaruv tizimi shakllangan va u hozirda rivojlanib bormoqda, degan xulosaga kelindi. Biroq, milliy korporativ boshqaruv tizimida aniqlangan muammolarni hal etish, uni xalqaro standartlar asosida rivojlantirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

uzoq muddatga mo'ljallangan «Korporativ boshqaruv tizimini rivojlantirish konsepsiyasi» ni ishlab chiqish va amalga oshirish;

korporativ boshqaruvni rivojlanishini targ'ib qiluvchi va ko'maklashuvchi jamoat tashkilotlarini yaratilishiga sharoitlar yaratish; korporativ boshqaruv va respublika fond bozori o'rtasidagi uzviy aloqani fond birjasining listing mexanizmi orqali ta'minlash;

korporativ qonunchilikka minoritar aksiyadorlar huquqlarini samarali himoyalash, korporativ boshqaruv organlari faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan normalarni kiritish;

aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligini oshirish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirish; xodimlarning aksiyalarga egalik qilish rejasi (ESOP) orqali ularni korporativ boshqaruvda ishtirok etishi mexanizmini rivojlantirish.

Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv faoliyatini tahlil qilish korporativ boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligini miqdoriy jihatdan aniqlash maqsadida uni reyting asosida baholash metodikasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Metodikaning afzalligi shundan iborat bo'lishi kerakki, u aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining muammoli elementlarini yuzaga chiqarishga imkon berishi kerak.

XULOSA

Korxonaning moliyaviy holatini tahlil qilish ikki bosqichda amalga oshiriladi:

1. Bankrotga uchrash ehtimoli baholanadi (Altmanning ikki omilli modeli orqali)

2. Korxonaning moliyaviy barqarorligi baholanadi (Taffler modeli). Altmanning ikki omilli modeli kompaniyaning bankrotlik darajasini baholaydi, Tafflarning ko'p omilli modeli esa kompaniyaning to'lov layoqati modelini tuzadi. Natijada barcha hisoblab chiqilgan ko'rsatkichlar taqqoslanadi va korxonaning moliyaviy holati haqida xulosa chiqariladi

Ushbu usulning kamchiligi shundaki, moliyaviy qiyinchilikka ega bo'lgan kompaniyalar qanday qilib bo'lmasin, o'z hisobotlarini e'lon qilishni to'xtatib turadi, chunki uzoq vaqt davomida to'g'ri ma'lumotlar olib bo'lmaydi. Hisobotlarda chop etiladigan ma'lumotlar ishonchli bo'lmasligi mumkin, bu esa shunga olib keladiki, korxonada faoliyatining ayrim ko'rsatkichlari uning to'lov layoqatiga ega emasligidan dalolat bergan bir paytda boshqa ko'rsatkichlar uning faoliyati barqaror ekanligi haqida mulohaza yuritishga asos bo'ladi.

Korxonada korporativ boshqaruv samaradorligini baholashning ikkinchi uslubiyati uning bozor qiymatini tahlil qilishga asoslanadi. Daromadni kapitallashtirish usuli korxonaning joriy daromadlarini kapitallashtirishi ko'efficientiga bo'lish yo'li bilan aniqlashga asoslanadi.

Asosiy kamchilik – bu usulni qo'llash uchun zaruriy va majburiy shart kompaniya kelajakda keltiradigan daromadlar joriy daromadlar bilan bir xil darajada qolishini taxmin qilish hisoblanadi.

Aksiyalarning kurs qiymatini baholash usuli hozirgi va oldingi davrlardagi aksiyalar kurs qiymatini taqqoslashdan iborat. Bu erda asosiy kamchilik – boshlang'ich ma'lumotlar yo'qligi hisoblanadi, chunki birjalarda tor doiradagi mahalliy kompaniyalarning aksiyalari kotirovka qilinadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Xonkeldieva G Korxonalar korporativ boshqaruvining baholash usullarini tahlil qilish “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2017 yil
2. Khujamurodov A., Jumanova Z. Methodological Aspects of the Bank’s Information Security //Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN. – 2020. – T. 2249. – №. 0892.
3. Хамидулин М.Б Развитие финансового механизма корпоративного управления, Автореферат дисс...доктора. экон. наук.-Ташкент, БФА, 2009.
4. Бутиков И.Л. Проблемы формирования и функционирования рынка ценных бумаг в Узбекистане, Автореферат дисс...доктора. экон. наук.-Ташкент, БФА, 2009.
5. Шоҳаъзамий Ш.Ш. Методологические основы и приоритеты стратегического развития рынка ценных бумаг в Узбекистане, Автореферат дисс...доктора. экон. наук.- Ташкент, БФА, 2011.
6. Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tiziminitakomillashtirish bo‘yicha komissiyaning 31.12.2015 yildagi majlisi (bayonnoma №02-02/1-187, 11.02.2016y.) asosan tasdiqlangan Korporativ boshqaruv kodeksi.
7. Khujamurodov, A. (2020). Development and formation of the securities market in Russia. Архив научных исследований, 35